

# Adam Kozak

---

"Ad rem publicam et ad ignem. Das mittelalterliche Schriftgut des Rigaer Rats und sein Fortbestand in der Neuzeit", Madlena Mahling, Marburg 2015 : [recenzja]

---

Roczniki Historyczne 82, 255-257

---

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

30 reprodukcji kart i zapisek z ksiąg miejskich Głównego Miasta Gdańska, co znacząco ułatwia śledzenie prezentowanych w pracy wywodów.

Na zakończenie wypada zgodzić się z werdyktem jury Nagrody Studiów Źródłoznawczych imienia Stefana K. Kuczyńskiego, które uhonorowało niniejszą pracę jako drugą z najlepszą w 2015 r. książkę z zakresu źródłoznawstwa i nauk pomocniczych historii. Przedstawione wyżej uwagi odnoszą się bowiem zasadniczo jedynie do metody wykładu i nie podważają wagi oraz trafności ustaleń M. Grulkowskiego, kluczowych niewątpliwie dla dalszych badań nad kancelarią Głównego Miasta Gdańska i jej wytworami. Zawarte w rozdziałach II i III ogólniejsze rozważania pojęciowo-metodologiczne sprawiają dodatkowo, że do książki tej będą długo jeszcze sięgać badacze wszelkich średniowiecznych ksiąg urzędowych.

*Adam Kozak (Poznań)*

MADLENA MAHLING, *Ad rem publicam et ad ignem. Das mittelalterliche Schriftgut des Rigaer Rats und sein Fortbestand in der Neuzeit* (Studien zur Ostmitteleuropaforschung, Bd. 33), Verlag Herder Institut, Marburg 2015, ss. XIV + 474.

Prezentowana praca, będąca nieco zmienioną wersją dysertacji doktorskiej, obronionej na Freie Universität Berlin w roku akademickim 2012/2013 (promotor Matthias Thumser), stanowi przykład nowego podejścia do problematyki badań nad średniowiecznym urzędowym piśmiennictwem miejskim. Przedmiotem zainteresowania Autorki były zatem nie tylko wytworzone przez kancelarię radziecką w XIII-XVI w. (za cezurę końcową średniowiecza przyjęto tradycyjną dla Infant datę 1561) dokumenty, korespondencja i księgi urzędowe, ale również sposób ich gromadzenia (reguły porządkowania, warunki przechowywania, tworzenie repertoriów i innych pomocy archiwalnych całości lub tylko wybranej części omawianego zespołu; tu w kręgu zainteresowania Autorki znalazły się również dokumenty, których rada była jedynie odbiorcą) i ich wykorzystanie (konteksty urzędowe lub polityczne, w których sięgano do średniowiecznych archiwaliów) od wczesnych czasów nowożytnych aż do współczesności. Ważnym celem było też zrozumienie przyczyn, które spowodowały, że część omawianego zbioru akt uległa zniszczeniu (celowemu bądź przypadkowemu) lub całkowitemu zapomnieniu. Szczegółowe założenia pracy prezentuje wstęp (s. 1-16). Niewątpliwie spory wpływ na takie ujęcie problemu badawczego miał udział Madleny Mahling w zespole prowadzącym prace nad *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* (kolejny tom ma ukazać się w połowie 2017 r.: Abt. 1, Bd. 13: 1472-1479, hg. von Klaus Neitmann, Matthias Thumser, bearb. von Madlena Mahling, Klaus Neitmann), gdzie jednym z ważniejszych zadań było dokładne rozpoznanie nowożytnych odpisów, regestów i wzmianek o średniowiecznym, często już niezachowanym w oryginale, materiale dyplomatycznym.

Książka, zgodnie z prezentowanymi wyżej założeniami, podzielona jest na dwie części. Pierwsza (s. 17-132), obejmująca średniowiecze (podzielone tu na omówiony osobno XIII w. oraz okres późniejszy), skupia się przede wszystkim na przedstawieniu kompetencji rady (i tekstów prawnych, na których opierał się ustrój miasta), poszczególnych sfer jej działalności oraz wytworach piśmiennych, które je dokumentowały (zarówno tych zachowanych, jak i tych, które są znane tylko z informacji pośrednich). Obok tego Autorka zwraca uwagę na pewne generalia: wskazuje, że na szerokie wykorzystanie pisma w XIII w. w czynnościach administracyjnych i sądowniczych rady wpływ miały szybki wzrost liczby ludności (z ok. 1000 w 1210 r. do 6000-7000 w 1286 r.), napływ osadników z Gotlandii i miast północnoniemieckich oraz powstała najpewniej w tym czasie szkoła katedralna (s. 22). M. Mahling opowiada się także za powstaniem kancelarii krótko po lokacji miasta w 1201 r. (dowodząc tego miało przyłożenie pieczęci miejskiej do dokumentu z 1226 r. oraz, co stanowi niewątpliwie znacznie lepszy probierz, prowadzenie już w ostatniej ćwierci XIII w. ksiąg urzędowych – s. 23-24). W XIV-XVI stuleciu obserwowalny był oczywiście znaczący przyrost produkcji dokumentacji, który zdaniem Autorki stymulowany był dodatkowo przez rosnące kompetencje rady miejskiej, organizowanie się mieszkańców w cechy i gildie, które były stroną w stosunkach z radą, członkostwo miasta w Hanzie, reformację, zajmowanie przez

Rygię czołowej pozycji w regionie oraz fakt delegowania przez radę niektórych swoich zadań na poszczególnych rajców bądź specjalnych urzędników (s. 43-52). Zgodnie z przyjętym w pracy nowoczesnym kwestionariuszem badawczym wiele miejsca poświęcone zostało zagadnieniu przechowywania archiwaliów radzieckich, zarówno tych stanowiących wytwory działalności rady miejskiej, jak i tych wchodzących w skład „archiwum odbiorcy”. Za charakterystyczne uznać tu można wydzielenie zbioru dokumentów gwarantujących ustrój miasta i jego pozycję wobec zakonu krzyżackiego i arcybiskupa ryskiego, o ograniczonym dostępie, a dodatkowym czynnikiem ochrony były wpisy do kolejnych kopiariuszy (s. 108-121). Autorka zajmuje się również stratami, do jakich dochodziło w archiwaliach miejskich. Zestawiając zachowane do czasów współczesnych dokumenty z pochodzącym z 1507 r. inwentarzem najcenniejszych przywilejów rady, dowodzi, że zbiór ten był bardzo dobrze strzeżony, choć jednocześnie wskazuje na przypadki celowego niszczenia aktów szkodliwych dla miasta. W zakresie dokumentacji administracyjnej straty były zapewne znaczniejsze, co wynikało przede wszystkim z jej ograniczonej w czasie doniosłości prawnej (s. 121-130).

Część nowożytna pracy (s. 133-336) przynosi całkowitą zmianę optyki. Głównym celem badawczym jest tu ukazanie zmiennego, kształtowanego przez zróżnicowane czynniki polityczne, społeczne, prawne i naukowe stosunku do średniowiecznej spuścizny piśmiennej rady. W pierwszym z analizowanych okresów, obejmującym lata 1561-1710 (s. 135-190) z jednej strony zaobserwować można istotne innowacje, np. wprowadzenie regulaminu kancelaryjnego w 1598 r., zatrudnienie pierwszych archiwariuszy, sporządzenie inwentarzy części akt oraz uporządkowanie ich według kryterium rzeczowego (podział na 23 działy, jak *Curlandica, Dunemundensia, Polonica, Ruthenica, Suetica ab 1621, Suetica ante annum 1621*), z drugiej zaś przysłać trzeba, że większość dokumentacji leżała wówczas w zapomnieniu w niezabezpieczonych i nieuporządkowanych pomieszczeniach, gdzie ulegały zatruciu (duże szkody przyniósł chociażby pożar strychu kancelarii z 1674 r.). Wykorzystanie akt w tym okresie ściśle powiązane było z bieżącą sytuacją polityczną, jak np. negocjacjami dotyczącymi statusu miasta z władzami polskimi po 1561 oraz szwedzkimi po 1621 r. (na potrzeby tych ostatnich sporządzono, zdaniem Autorki, nowy kopiariusz zawierający najważniejsze przywileje dla Rygi), a także z potrzebami administracyjnymi i sądowymi (np. spory o prawo własności nieruchomości miejskich). Lata 1710-1914 (s. 191-291) charakteryzują się z kolei unaukowieniem podejścia do średniowiecznej spuścizny aktowej (choć jeszcze w XVIII w. zachowywały one pewne znaczenie polityczne i prawne). Jego ważnym przejawem było założenie Archiwum Miejskiego w 1882 r. (zatrudniającego profesjonalnych, posiadających wykształcenie akademickie archiwistów), które na nowo zebrało archiwalia radzieckie (po rozwiązaniu rady miejskiej przez władze rosyjskie w l. 1785-1787 jej spuścizna aktowa uległa rozproszeniu pomiędzy przejawiające zainteresowania historyczne osoby prywatne oraz biblioteki publiczne), nadało zbiorowi chronologiczny układ (zachowano jedynie odrębność zespołu *Moscowithica-Ruthenica*) oraz podjęło się jego udostępnienia do celów naukowych (po raz pierwszy mógł wtedy sięgnąć do niego każdy zainteresowany). Dowodem na coraz większą wagę, jaką przywiązywano do dawnej dokumentacji (szczególnie w środowisku niemieckim), jest też nieustannie wzrastająca liczba edycji źródlowych i tekstów naukowych poświęconych średniowiecznej Rydze (tendencja ta osiągnęła swój szczyt na przełomie XIX i XX w.). Załamanie przyszło w XX w. (s. 292-324), kiedy to spuścizna ryskiej rady, tworzona przede wszystkim przez niemieckojęzycznych mieszczan, stała się przedmiotem walki motywowanych ideologicznie historiografii łotewskiej (niewielkie zainteresowanie przed II wojną światową dziejami średniowiecznego miasta), narodowosocjalistycznej (ewakuacja zespołu w głąb III Rzeszy) oraz sowieckiej (wykorzystywanie głównie dokumentów z zespołu *Moscowithica-Ruthenica*, likwidacja Archiwum Miejskiego, by – jak przypuszcza Autorka – ograniczyć dostęp i możliwość naukowego opracowania zbioru). W ostatnim rozdziale części nowożytnej (s. 325-336) M. Mahling podsumowuje główne czynniki, które prowadziły do pojmowania jednej części średniowiecznej spuścizny ryskiej rady jako dobra publicznego, tytułowej *res publica* (o przynależności do niej do początku XVIII w. decydowała przede wszystkim praktyczna użyteczność, później zaś cały zbiór zaczęto uznawać za bezcenne dziedzictwo), drugiej zaś jako rzeczy, które bez niczyjej szkody mogą ulec zniszczeniu, czego symbolem jest przywołany

w tytule pracy ogień; tu czynnikiem prowadzącym do celowego zniszczenia, przypadkowej utraty bądź zapomnienia była nie tylko mała – w ówczesnym rozumieniu – wartość dokumentacji lub niefrasobliwość przy jej przechowywaniu, ale również niewygodna treść.

Cenne dopełnienie pracy stanowią aneksy (s. 344-398). Znaleźć w nich można edycję inwentarza archiwalnego z 1507 r., zawierającego rejestry i sygnatury, pod jakimi przechowywano najważniejsze dla miasta przywileje, konkordancje owych starych oraz obecnych sygnatur tych dokumentów, które dotrwały do czasów współczesnych, schemat przedstawiający kolejne instytucje, które przechowywały akta będące spuścizną działalności średniowiecznej rady, spis zespołów archiwalnych, w których obecnie się one znajdują, listę ryskich archiwariuszy (od 1620 r.) oraz dyrektorów/kierowników tamtejszego Archiwum Miejskiego. Za szczególnie cenne uznać należy przygotowane przez Autorkę na podstawie siedemnastowiecznych repertoriów rejestry zaginionych listów i dokumentów z XV-XVI w. wystawianych bądź otrzymywanych przez radę miejską oraz wydanie 9 niedrukowanych dotąd dokumentów z lat 1381-1452 (na podstawie oryginałów lub ewentualnie nowożytnych odpisów). Całość pracy zamyka obszerna, wielojęzyczna bibliografia (s. 399-446), obejmująca nie tylko prace niemieckie, ale również rosyjskie i łotewskie, a wreszcie indeksy miejscowy, osobowy oraz rzeczowy (s. 447-474).

Książka Madleny Mahling dzięki oparciu na nowoczesnym, niestosowanym chociażby w polskich badaniach źródło- i archiwoznawczych, kwestionariuszu badawczym przynosi bogaty plon naukowy. Czytelnik otrzymuje nie tylko kompleksowe omówienie bogatej i różnorodnej średniowiecznej spuścizny kancelaryjnej ryskiej rady miejskiej, ale również poznaje jej zmienne dzieje w czasach nowożytnych. Skupia się w nich jak w soczewce zarówno burzliwa historia całego regionu, jak i mozolny rozwój nowoczesnej, naukowej historiografii oraz archiwistyki.

*Adam Kozak (Poznań)*

Fürstinnen und Konfession. Beiträge hochadliger Frauen zur Religionspolitik und Bekenntnisbildung, hg. von Daniel Gehrt und Vera von der Osten-Sacken (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, Beiheft 104), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2015, ss. 382.

W jubileuszowym roku półtysiąclecia początku reformacji warto zwrócić uwagę na rolę kobiet na wczesnych jej etapach, która, jak wiele innych problemów roli kobiet w dawnych czasach, dopiero od niedawna staje się obiektem gruntowniejszych badań. Wiadomo, że wśród zwolenniczek, a nawet propagatorek nowej (luterkańskiej, zwingliańskiej, nieco później kalwińskiej) wiary znajdowała się niejedna niewiasta, a niektóre z powodzeniem sięgały po pióro jako adeptki nowego i niezwykle skutecznego oręża pism ulotnych. W miarę stabilizowania się nauki i struktur Kościołów reformowanych kobiety były jednak stopniowo eliminowane z publicznego dyskursu religijnego. Mimo znacznego postępu badań w ostatnich dziesięcioleciach, ciągle mało rozpoznany rozdział dziejów reformacji jest rola przedstawicielek najwyższej arystokracji i sfer dworskich, zwłaszcza w kolebce ruchu – Niemczech, najdobitniej ujawniająca się w drugiej połowie XVI i w XVII w. Temu problemowi poświęcona została wymieniona w nagłówku praca zbiorowa, będąca trwałym śladem interdyscyplinarnej konferencji zorganizowanej przez moguncki Instytut Historii Europejskiej i Bibliotekę Naukową w Gotha na Zamku Friedenstein pod koniec września 2011 r. Poza Wstępem pióra obojga redaktorów (s. 7-13) publikacja składa się z 16 artykułów napisanych przez przedstawicieli/lki (we wzorowej proporcji: 8 kobiet i 8 mężczyzn) kilku dyscyplin naukowych (historia, historia Kościoła, teologia, historia sztuki, historia muzyki) niemal wyłącznie z Niemiec i Austrii; tylko jeden autor pochodzi z Wielkiej Brytanii.

Rozpocniemy od kilku artykułów ogólniejszej treści. Heide Wunder, Fürstinnen und Konfession im 16. Jahrhundert (s. 15-34), przedstawia najpierw postawy i kontreformacyjną (także w sensie rekatołicyzacji) aktywność księżnych pozostających przy katolicyzmie (Maria bawarska,